

van de markies om op dit punt tot grotere uniformiteit te komen en zijn greep op appèlzaken te verstevigen door het aanwijzen van zijn leenhof als enige plaats van hoger beroep slaagden slechts voor een deel.

Het is jammer dat in een studie van dit kaliber niet af en toe is gekozen voor een verruiming van het gezichtsveld. Nu is alles Bergen op Zoom wat de klok slaat en zelfs wat Bergen aangaat had de auteur zijn betoog van mij best eens nu en dan mogen laten uitwaaiëren naar niet-institutionele uitzichten of naar de effecten van het zo minutieus beschreven bestuurlijke handelen op de samenleving. In de hoofdstukken 7 en 8 worden bijvoorbeeld regelgeving en regeltoetsing door rechtspraak keurig los van en direct na elkaar behandeld, maar het stuk over rechtspraak is dan — ondanks de veelbelovende titel 'rechtspraak: een machtsmiddel' — toch weer voornamelijk gericht op de organisatie, op de institutionele en de procedurele kanten en niet of nauwelijks op de eigenlijke rechtsbedeling. Het roepen om vergelijking met andere regio's is altijd een beetje flauw, want zó eenvoudig is dat niet en het einde is al gauw zoek. Toch vraag je je als lezer juist vanwege de glasheldere structuur van dit boek regelmatig af: hoe zat dit of dat nu in dezelfde periode in direct aanpalende gebieden: in het Land van Breda dus en in het markiezaat van Antwerpen? Dat kan dan om zuiver institutioneel-historische kwesties gaan, zoals waarom leen- en laathoven in Bergen op Zoom geheel ontbraken terwijl die elders in het noordelijke deel van het hertogdom Brabant nog volop functioneerden (234). Maar daarnaast ook om zaken met een bredere historische bedding, zoals de juridische en economische relaties tussen Bergen op Zoom en Antwerpen gedurende een periode waarin de laatste stad zou uitgroeien tot de grootste metropool van Europa. Van Ham raakt daar natuurlijk wel aan. Zo toont hij overtuigend aan dat Antwerpen eigenlijk tot 1585 is blijven proberen om zijn overherigheid, die berustte op zijn status als 'hoofdplaats' van Bergen op Zoom en Breda, aan Bergen op Zoom op te leggen. Dat gebeurde duidelijk ook via economische pressie op de fameuze Bergse jaarmarkten die aanvankelijk profiteerden van de opgang van Antwerpen maar uiteindelijk zo in het tweede kwart van de zestiende eeuw juist door de buitensporige expansie van de Scheldestad veel van hun belang verloren. Het zou interessant zijn om na te gaan welke institutionele sporen de ontwikkeling van die complexe en tweeslachtige relatie met Antwerpen in de Bergse instellingen én in de Bergse politiek heeft getrokken. Van Ham is op dat punt helaas weinig mededeelzaam (onder andere 281-282 en 333-335).

Een kleine schat zit tenslotte verborgen in de enige bijlage die het boek rijk is en die slechts één bladzijde inneemt. Daarin wordt verwezen naar een gemakkelijk te raadplegen internetsite waarop een reeks lijsten met heren, ambtenaren en stadsbestuurders staat. De waarde zit vooral in de persoonlijke gegevens, opgeslagen in 215 voetnoten. De bijlage kan simpel worden 'gedownload' en telt, uitgeprint, 32 bladzijden.

P. C. M. Hoppenbrouwers

J. Bottema, *Naar school in de Ommelanden. Scholen, schoolmeesters en hun onderwijs in de Groninger Ommelanden ca. 1500-1795* (Bedum: Egbert Forsten en Profiel, 1999, 203 blz., f49, 50, ISBN 90 5294 180 7).

In dit boek heeft de auteur, oud-leraar geschiedenis te Delfzijl, de gegevens vastgelegd die hij in de loop der jaren verzamelde over de geschiedenis van het onderwijs in de Groninger Ommelanden in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw. Aangezien het betrekking heeft op de westelijke helft van de provincie Groningen (de Ommelanden met het Westerkwartier, Hunsingo en Fivelingo — niet de stad Groningen met het Gorecht, Westerwolde en de beide

Oldambten) gaat het in hoofdzaak om lager onderwijs op het platteland. De uitzondering vormt het stadje Appingedam, waar vanouds ook een Latijnse school gevestigd was, die in dit boek apart aan de orde komt.

Al in de zestiende eeuw moet er in de Ommelanden op ruime schaal primair onderwijs zijn aangeboden door aan de parochiekerken verbonden geestelijken. Pas na de definitieve aansluiting van Stad en Lande bij de Republiek in 1594 vormde zich een afzonderlijke korps van schoolmeesters, die in de dorpen gewoonlijk tevens koster en voorlezer/ voorzanger of organist waren. De calvinisering van kerk en onderwijs verliep vrij soepel; katholieke en doperse elementen waren binnen enkele decennia weggezuiverd. De schoolmeesters stonden onder toezicht van de gereformeerde classes, die via examens, verplichte ondertekening van belijdenissen en regelmatige visitaties greep hielden op het personeel, dat de jeugd vooral moest leren de bijbel te lezen en aan het kerkelijk leven deel te nemen. In maatschappelijk opzicht waren ze vooral afhankelijk van de Ommelander grootgrondbezitters die de collatierechten in handen hadden.

De schrijver gaat uitvoerig in op de schoolgebouwen, de benoemingsprocedures, de diverse schooltypen, het lesmateriaal, de dagelijkse gang van zaken en de sociale achtergronden van de schoolmeesters. Zijn algemene vraagstelling richt zich op de juistheid van het gangbare negatieve oordeel over deze beroepsgroep als arm en weinig vakbekwaam. Zijn conclusie, gesteund door het rapport van de vroegnegentiende-eeuwse schoolopzieners, is dat de gemiddelde Ommelander schoolmeester weliswaar van bescheiden afkomst was, maar redelijk goed onderwijs leverde.

Het zou onbillijk zijn dit boek te beoordelen met de maatstaven van bijvoorbeeld de dissertaties die aan het lager onderwijs in andere provincies (Utrecht, Noord-Brabant) zijn gewijd. Deze Groninger bijdrage is juist een bewijs van de goede voorbeeldwerking van een modelstudie zoals die van E. P. de Booij op het onderzoek dat door 'amateurs' wordt verricht, bijvoorbeeld in de toepassing van methoden die inzicht geven in de schrijfvaardigheid van bepaalde bevolkingsgroepen. Vergelijkingen met de situatie elders in de Republiek heeft de auteur niet gemaakt, zodat eventuele regionale kenmerken en samenhangen met algemene maatschappelijke ontwikkelingen niet goed uit de verf komen. Ook spreekt de auteur zich af en toe tegen, zo wordt enerzijds bijvoorbeeld opgemerkt dat rekenonderwijs in dit agrarisch gebied als extra nuttig werd ervaren voor landbouwers en handelaren (55), anderzijds wordt aangevoerd dat slechts weinig ouders hun kinderen op school lieten leren rekenen (119 en 127).

Niettemin heeft de schrijver een schat aan bronnenmateriaal toegankelijk gemaakt en een regionaal overzicht geleverd waarmee ons beeld van het basisonderwijs in de Republiek kan worden verrijkt. De bruikbaarheid van dit boek wordt bovendien verhoogd door de opgenomen archivalische bijlagen, alsmede de topgrafische en biografische lijsten van ongeveer 1300 Ommelander schoolmeesters (inclusief de docenten aan de Latijnse school in Appingedam) in de beschreven periode. Het boek is tenslotte fraai uitgegeven, rijk geïllustreerd en zorgvuldig geschreven met de vertelkunst van een ware schoolmeester.

F. A. van Lieburg

F. Postma, *Viglius van Kytta. De jaren met Granvelle 1549-1564* (Zutphen: Walburg pers, 2000, 360 blz., f49,50, ISBN 90 5730 097 4).

During the crucial period spanning the last years of Charles V's reign and the first decade of